

Ўтмишда тараккий этган дунёнинг катта кисмини босиб олган магрур Рим ер юзидаги или буюк империяга айланди. Айтилишича, 2 минг йил илгари Мангу шахар ва Рим империясига карам бўлган кадимги дунёнинг иатта кисмини бир кун мобайнида... маймун бошқарган!

Хозирги кўплаб тарихчилар бир овозда ишонч билан таъкидлашмоқда: бир пайтлар Римни бошқарган, ўзининг шафкатсизлиги билан шухрат қозонган император Калигула бир қатор тузалмас рухий касалликлардан азоб чеқкан ва вақти кел ганда умуман ўзини идора қилолмай қолган. Легионер-асқарлар сафида улғайган (унинг Калигула лақаби — «асқарларнинг оғир этиги» маъносини англатади) бўлажак император бошқалардан хайвонларга хос вахшийлиги, ўзининг гайритабиий хатти-харакатлари ва булар билан галати ҳолда уйғунлашган тулкиларча айёрлиги билан яққол ажралиб турган. Хозирги қунгача унинг ўнлаб хайкаллари-ю, портретлари етиб келган. Унинг чиройли кўзлари, қичик юз тузилишига қараб туриб юқорида бу одам ҳақида айтилган барча таърифларга ишониш қийин. Агар уни эстрада оламига шўнгитиб, телевидение орқали реклама қилишса, замонамиз аёллари ҳақли равишда Кали-гулани энг хушсурат эркак дея тан олган бўлишарди. Замонамизнинг кўплаб сиёсий арбоблари ёқимли юз тузилиши ва бир сўзлилиқда унга ҳавас қилса арзийди. Лек Калигуланинг рухий соғлиги ҳақидаги бахсни тарихчилар билан рухшуносларга қолдирамиз. Яхшиси, Қадимги Римда рўй берган мўъжиза ҳақидаги афсонага эътиборимизни қаратамиз. Машхур тарихчи Плутарх ўз асарларида бу гаройиб ҳодисанинг аниқ вақтини ҳам қўрсатиб ўтган: 3 март санаси! Тўрт йил мобайнида катта империя ва Мангу шахарни бошқариш мобайнида Калигула кўплаб аҳмоқона ва вахшиёна ишларга қўл урди. Масалан, ҳаммага маълумки, у ўзининг отини сенатор деб эълон қилди ва унга ҳақиқий сенаторга қаби иззат-икром қўрсатишларини талаб этди. Сенатор от хатто бир неча бор сенат йиғилишларида иштирок этганлиги тарихчилар томонидан ёзиб қолдирилган. Бироқўша қуни, яъни 3 март санасида Калигула ақл бовар қилмайдиган яна бир ишга қўл урди. Импера тор сенатга ўзининг Ремус лақабли маймуни билан қириб келди Маймун сакрар ўмбалок ошар, афтини бужмайтириб, одамларга тишини қўрсатарди. Нима бўлса ҳам маймун маймун-да. Сенаторлар ҳуқмдорга таъзим бажо келтирганча ўринларидан туришди.

Бунга жавобан Калигула хўмрайганча, эринчокпик билан кўлини силкиб кўйди. Буни ижозат маъносида тушунган сенаторлар ўринларига жойлашишди. Калигула сенатдаги император учун ажратилган махсус ўриндик ёнида тўхтагач, бор овозда шундай деди: — Хаммаси, ха, хаммаси жонга тегиб кетди! Чин сўзим! Римни бошқариш халқумимга келди. Нима учундир магрур дея номланувчи Рим ва империяни бошқариш — ўта зери-карли машгулотдир. Магрур эмиш. Унинг магрурлиги нимадан иборат?! Бундай пайтда каттикрок нафас олиши билан ҳам баджаҳл ҳукмдор эътиборига тушиши ва кўп ўтмай жаллод каршисида пайдо бўлишини яхши тушуниб турган сенаторлар сукут саклашни энг маъкул йўл деб топишди.

— Бундай Римни ҳар ким бошқара олади, — бироз тин олган Калигула бакиришда давом этди ва кутилмаганда император ўз ўрнига маймунини ўтказди. — Айтайлик, мана бу. Бизнинг империя учун муносиб шахс! Яшасин, император Ремус I! Хўш, нега жимсизлар, янги ҳукмдорни олқишланглар!

Сенаторлар хайратга тушганча жойларида тахтадек қотишди: Рим ва бутун империяни маймун бошқарадими?! Кизик, гаройиб, тушуниш қийин, лекин «император Ремус I» ҳақиқатан ҳам Рим ва империяни бир кун мобайнида бошқарди! Энг хайратланарлиси шундаки, Калигула сўзларининг барчаси аччиқ ҳақиқатга айланди: Ремус ўзига ҳақиқий император томонидан юклатилган мажбуриятларни аъло даражада бажарди.

Сенат итоаткорл ик билан навбатдаги хўрликка чидаганча маймун бошчилигидаги мажлисга тўпланди. Ремус I кунунларни маъқуллади, жинойтчиларга ҳукм чиқарди ва бошқа муҳим ишларни ҳал қилди. Канчалик галати бўлмасин, четдан Караганда баъзан у ақлга таяниб ҳаракат қилаётгандек кўринарди. Кейин Ремус I ни олтин суви юргизилган аравада қуролланган кўрикчилар ҳамроҳлигида Колизейдаги император ўриндигига олиб боришди. Ва император-маймун гладиаторлар жангини томоша қила туриб худди ҳақиқий ҳукмдордек жангчига ҳаётини совға қилиб ёхуд уни ўлимга маҳкум этганча бош бармогини кўтарар ё туширарди. Яна бир галати ҳолат. Эртаси қуни Калигула ўзини худди кеча ҳеч нарса бўлмагандек тутди. Балки ҳукмдор эс-ҳушини йигиб олгандир? У яна ҳокимиятни ўз қўлига олди, бир кун Римни бошқарган маймун изсиз йўқолди.

Маймуннинг тахтда ўтирганлигини исботловчи кўплаб тарихий далиллар мавжуд. Айтиш жоизки, римликлар Ремус I бор-йўғи бир кун давлатни бошқарганидан афсусланишди. Лекин улар бир кун бўлса-да, ўта ваҳший ва ўзига хос феъл-атвор соҳиби Калигуланинг тентакликларидан тин олишди.

КАЙГУЛИ ХАЗИЛНИНГ ДАВОМИ

Ремус I чиндан ҳам Римни бошқарганми? Бу савол азалдан тарихчиларга тинчлик бермай келмокда. Рим ҳамда буюк империяни маймун бошқарганлиги ҳақидаги афсона кўплаб баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Унга бировлар ишонди, бировлар эса йўқ...

Кўпчиликнинг фикрича, бу Кадимги Римда одоб ва ахлоқ меъёрларининг бузилганини ўзга халқларга кўрсатиб қўйиш мақсадида насронийлар томонидан ўйлаб топилган масалдир. Лекин Ремус хақидаги мўъжизада бир тўхтамга кела олишмади. Шу боис аксарият олимлар охир-окибат маймун ҳеч ҳам император вазифасини бажара олмайди, деган тўхтамга келишди. Бироқ миланлик археолог Эмилио Ланчини уларга қарши чиқди. — Арконни жуда олисга ташлаяпсиз, ҳамкасб, — эътироз билдиришди олимлар. — Тўгри, Калигула отини сенаторга айлантирган. Лекин маймунни императорга айлантириш... Бу ишни галати Калигула ҳам амалга ошира олмасди!..

Одамлар хотирасида из қолдирган тарихий шахслар хақида кўплаб афсоналар, хикоялар, латифалар тўкилади. Калигула эса ўзидан қонли бўлса-да, из қолдирган. Аммо фан мўъжиза ва афсоналарга эмас, ҳужжатлару далилларга ишонишга одатланиб қолган. Ҳақлигини исботламокчи бўлган Ланчини кўплаб ҳужжатларни ўрганиб чиқди ва Плутон гувоҳлиги билан бирга бу воқеа хикоя қилинган римликларнинг номаларини топди. Лекин бу хатларнинг аксарият қисмида антика ходиса хақида қуйидаги иборалар эсга олинган-ди: «Айтишларича, Римда...» ёки «Савдогарларнинг хикоя қилишича...», «Кариндошимизнинг ёзишича»...

Албатта бу «Ремус хақидаги мўъжиза»га исбот бўла олмасди. Шунда Ланчини Кадимги Римнинг кўплаб императорлари дафн этилган сағаналарда қазилар ишларини олиб боришга рухсатнома олди. Маданият вазирлигида археологдан совуқ оҳангда сўрашди: — У ердан нима топмоқчисиз?

— Римни қиндан ҳам маймун бошқарганини исботламокчиман, — жавоб берди олим.

— Ахир Калигула ўз аҳмоқликлари билан шухрат қозонган-ку!

Кўп ўтмай, Ланчини ишга шўнгиди ва қазилар ишлари узок вақт давом этди. Олимнинг умидлари сўна бошлаганда ишчилар сағаналардан бирида галати жасадга дуч келишди. Бу унчалик йирик бўлмаган маймуннинг мўмиёланган танаси эди! У мағрур Римнинг буюк ҳукмдорлари сағаналари билан ёнма-ён ётарди! Жасад ёнидан давлат тамгаси билан қумуш парчасини топишди. Қумушга «Император Ремус I га шон-шарафлар бўлсин!» деган ёзувлар ўйиб ёзилганди. Ҳаммаси ўз ўрнига тушди. Маймуннинг нега қойиб бўлганлигига ҳам ойдинлик киритилди. Калигула ўзининг қайғули ҳазилини ниҳоясига етказишга қарор қилган ва севимли маймунини буюк императорлар ёнига дафн эттирган.

С.АЛИКУЛОВ.